

Hanefi Fıkıh Okulunun Oluşum Süreci

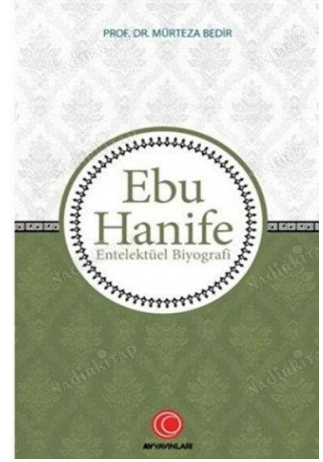
Ebu Hanife Entelektüel Biyografi, Mürteza Bedir, Anadolu Ay Yayınları,
Medeniyet Serisi 5, Ankara 2021, ISBN 9786052167137

Ayşegül Cortoğlu ¹

Giriş

Kitabın yazarı Mürteza Bedir, 1992’de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra 1993 yılında Sakarya Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olmuştur. Yüksek lisansını ve doktorasını İngiltere’de yapmıştır. Bedir, 2011 yılından beri İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesidir.

Yazar, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi* adlı eserini, kendisinin de “Hanefi Hukuk Teorisi” üzerinde pek çok çalışması olmasına rağmen Ebu Hanife’nin fıkıh okulunun oluşum süreci ve

öğrencilerinin katkılarının yeterince bilinmediği gerekçesiyle kaleme aldığını ifade etmiştir. Yazar, Ebu Hanife’nin diğer İslam ilimlerindeki çalışmaları ve Ebu Hanife hakkındaki eleştirileri de fıkıh okulunun oluşumundaki çerçeveye etkisi bağlamında ele almıştır. Yazar, birinci bölümde, Ebu Hanife’nin ailesini, eğitim hayatını, sosyal-siyasi çevresini ve eserlerini tanıtarak öncelikle kelama dair *El-Fıkhu’l-Ekber* isimli eserini ve sonrasında ilim hayatının fıkıh ilmiyle nasıl devam ettiğini ve onun fıkıhta açtığı çığırın entelektüel boyutunu açıklamıştır. İkinci bölümde ise, Ebu Hanife ve hadis başlığında, onun fıkıh okulunun oluşum süreci ve dönemin devlet politikası olarak Mihne hadisesinin getirdiği düalizmi göstermektedir. Yazar, üçüncü bölümde de Ebu Hanife ve fıkıh konusunda “rey, kıyas, istihsan, takdiri/farazi fıkıh” kavramlarını nasıl uygulandığını açıklamıştır. Yazar, Ebu Hanife’nin ismi geçince, fıkıh-ı zahir diye ifade edilen fıkıh ve re’y kavramının ona mal edilmesini, tedvin süreci ve öğrencileriyle

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, aysegulcortoglu@gmail.com

(Bu yazı, Young Academia ve Server Genç Hanımlar Derneği iş birliğinde Doç. Dr. Yusuf Şen yönetiminde “Fıkıh Üzerine Düşünme Yazarlık Atölyesi” kapsamında üretilmiştir.)

devam eden fıkıh çalışmalarını, ictihadlarından verdiği örneklerle izah etmiştir. Dördüncü ve son bölümde de Ebu Hanife'nin siyaset, tasavvuf ve zühd konularındaki görüşlerini dile getirerek kişiliğinin portresini çizmiştir.

Ebu Hanife ve Entelektüel Biyografi eserinin tahlilini, yazarın bakış açısıyla Ebu Hanife'nin fıkıh okulu sürecini ve diğer İslami ilimlere olan katkısı iki başlıkta ele alınmıştır.

Ebu Hanife (80-150/699-767) Ve Fıkıh İlmi

Asıl ismi Numan b. Sabit el-Kûfî olan Ebu Hanife, ailesinin ve tabiin alimi Şa'bi'nin yönlendirmesiyle yaklaşık yirmi yaşına kadar akaid/kelam ilmiyle meşgul olmuştur. Bu sahada *El- Fıkhu'l-Ekber* adlı eserini kaleme almıştır. İtikada dair bu eserinde Ebu Hanife, teberri yani sahabeye dair olumsuz kanaat beslememe düşüncesini iman meselesi olarak zikretmiştir. Emevi ve Abbasi yönetimi tarafından kadılık görevini kabul etmesi için baskı ve işkence yapılmasına rağmen kabul etmemiş; ilmi çalışmalarda bulunmayı ve talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir. Çünkü Ebu Hanife, insanlara İslam'ın evrensel mesajını nasıl anlatacağız ve Mekke-Medine dışındaki yerlerde İslam'ın doğru yorumlanması için hangi çalışmalar yapılması gerekiyor, problemine odaklanmıştır. Öyle ki, onun bu gayreti, fıkıhın tedvin sürecinin başlamasına imkân sağlamıştır. Bu süreçte, alim ve fakih kavramlarının ayrımı ile üçe ayrılan ilim alanındaki yetkin olan kimselerin genel adı, fıkıh-ı zahir yani fıkıh ilminde fakih; kelam/akaid ilminde mütekellim; tasavvuf/fıkıh-ı batın ilminde ise mutasavvıf olarak isimlendirilmiştir.

Ebu Hanife, Hanefi fıkıh okulunun oluşum sürecinde yetiştirdiği talebelerini, kabiliyet olarak Ebu Yusuf ve Züfer'in hem fetva hem kadılıkta ehliyetli öğretmen niteliği taşıdığını, 36 talebesinden 28'inin kadı olabilecek bir seviyede bulunduğunu ve 6 talebesinin ise fetva sahasında daha yetkin olduğunu bildirmiştir. Muhammed Hamidullah'ın Ebu Hanife'nin fıkıh akademisi diye isimlendirdiği fıkıh okulu öğrencilerinden kadılık görevini yerine getiren İmam Ebu Yusuf bizzat kendisi *Kitabu'l Harac* isimli eserini, Muhammed b. Şeybani de Ebu Hanife'nin görüşlerini kitaplaştırarak *el-Asl*'ı yazmıştır.

Ebu Hanife, "fıkıhın tedvin sürecini başlattı" sözü, fîrû fıkhı bir atıf olarak söylenmiştir. Çünkü Ebu Hanife, fıkıhı ibadât, muamelat, ukubât olarak üç ana başlıkta yetmiş kadar başlıkta incelemiş; her bir başlık altında sorular ve cevaplar ile şer'i konuları açıklamıştır. Ebu Hanife'nin temizlik, namaz, oruç, evlenme, parasal işlemler gibi vb. konuları sistematik olarak ele aldığı, diğer mezheplerde de kendi görüşlerine göre yorumladıkları görülür. Ebu

Hanife'nin farazi olarak sorduğu binlerce soru, mezhepler tarafından belirli bir sistem içerisinde yorumlanmıştır. Ebu Hanife'nin bir meseleyi önce Allah'ın kitabına sonra Hz. Peygamber'in sahih sünnetine arz ettiği burada bulamadığı zaman sahabe görüşlerini, bu üçünde de olmadığında ictihad yaparak re'y ile çözüme kavuşturduğu görülür. Re'y görüş, fikir anlamında bir kelime olup Ebu Hanife, fıkıh kitaplarında kalıp olarak geçen, "Bu konuda görüşünüz nedir?" diyenlerin önde gelenidir. Soru kalıbı, öğrencisi Muhammed Şeybani tarafından yazılan kitapta ilk kez kullanılarak daha sonra da ehl-i re'y veya ashab-ı re'y diye Ebu Hanife ve öğrencilerini remzeden *eraeyte* bir kavram olmuştur. Ebu Hanife, re'y ile Kur'an ve hadislerde, sahabî kavlinde bulamadığı soruların cevabını daha önceden nas ile bildirilen benzeri durumlara kıyas ederek ortak illet sebebiyle karara bağlamıştır. Kıyasın evrenselliğini daha işlevsel hale getirerek fıkhi konuları çözüme kavuşturmuştur. Ancak bazı istisnai durumlarda gaye yani makasıdu's-şeriyayı dikkate alarak istihsan yapmıştır. İstihsan, illet uygun olmadığında gayesinin ön plana geçerek yeni sorunun cevabının bulunmasıdır. Mesela, oruçlunun yeme içme ile orucu bozulduğu halde unutarak yeme içmesi durumunda hatırladığı anda orucuna kaldığı yerden devam edebileceği cevabı, Hz. Peygamberin oruç olduğunu unutarak yiyenlere, Allah'ın ikram ettiğine dair hadisini delil göstermiştir. Hüküm gayeye uygun olarak verilmiştir. Ebu Hanife, füru fıkıhı tedvin ederek, karşılaştığı sorunlarda kendisi sorular sorarak cevaplarını da vermiş, Şafii, Maliki ve Hanbeli diye adlandırılan dört büyük fıkıh okuluna sorularıyla öncülük etmiştir. Farazi fıkıh yani olması muhtemel soruların sorulup cevabının verilmesi disiplini ile kurumsallaşma ilk kez Ebu Hanife'nin fıkıh okulunda yapılmış ve önce ashabı denilen öğrencilerinin daha sonra da diğer mezheplerin aynı sorulara verdiği cevaplar olarak sistemleşmiştir.

Ebu Hanife'nin fıkıh ve İslami ilimlerdeki bu orijinal başarısı, siyasi idare tarafından kendi lehlerinde idareyi desteklemesi için kullanılmaya çalışılmış ve bunun için de Ebu Hanife'ye kadılık görevi teklif edilmiştir. Ancak Ebu Hanife kadılık görevini kabul etmemiştir. Bundan dolayı da halifenin işkence ve hapis cezasına maruz kalmıştır. Bu da sağlığının bozulmasıyla sonuçlanmış ve vefat etmiştir.

Ebu Hanife ve Hakkındaki Eleştirilerin Değerlendirilmesi

Ebu Hanife'yi eleştirenlere Vekî b. Cerrah (ö.197/812) cevabı, Ebu Hanife'nin ilmi derecesini göstermesi açısından önemlidir. Hadis âlimi Vekî'nin yanına gelen bir adam, Ebu Hanife'nin hata yaptığını iddia etmiştir. Vekî' Ebu Hanife'nin ilim meclisindeki fıkıhçıların isimlerini

hatırlatarak bu derece ilmi kuvvette fakih öğrencilerinin bulunduğu ilim meclisinde hata yapmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu sözüyle hem Ebu Hanife'nin hem de öğrencilerinin ilmi seviyesinin yüksekliğini ifade etmiştir.

Ebu Hanife'yi eleştirenlere cevap vererek savunanlar olduğu gibi özellikle hadisi reddediyor diyerek suçlayanların çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Halbuki, Ebu Hanife sadece haber-i vahid gibi zayıf ve şaz rivayetlerde re'y ile karar verir. Bunun dışında sahih bir sahabe sözü olduğunda bu rivayeti tercih etmiştir. Ayrıca, öğrencisi İmam Muhammed'in Ebu Hanife'nin naklettiği hadisleri, *Kitabu'l Asl*'da göstermiştir. Ebu Hanife'ye ithaf edilen hadis karşılığı söylemi, onun haber-i vahid rivayetleri kabul etmemesiyle açıklamak da doğru olmaz. Çünkü haber-i vahid ile sahih hadisler aynı güvenilirlikte olmadığı hadis alimleri tarafından da kabul edilen bir konudur.

Ebu Hanife hakkında zındıklık ifadesi dâhil, ciddi suçlamalarda bulunan eserlerde de el-Hatib el-Bağdadi'nin *Tarih-u Bağdat* isimli eserindeki suçlamaların benzerleri, Ebu Hanife'nin hem kendi çağında hem de vefatından sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Mihne olayı, Abbasi Halifesi Me'mun'un "Kur'anın yaratılmış olduğu" iddiasını kullanarak Mutezilî âlimlerinin yenilikçi görüşlerinden istifade ederek siyasi destek arayışı sebebiyle ortaya çıkmıştır. Ebu Hanife'nin re'yle hüküm vermesi ve re'ye yakınlığı sebebiyle ehl-i hadis âlimleri tarafından eleştirilene sebep olmuştur. İmam Ahmed b. Hanbel de bunlar arasındadır. Bu tartışmalarda re'y konusunda bir kavram karmaşıklığı yaşandığı anlaşılmıştır.

Sonuç

Ebu Hanife ve Entelektüel Biyografi başlığındaki eser, Hanefi fıkıh okulunun oluşum sürecinin arka planında yaşananları; Ebu Hanife ve öğrencilerinin katkılarını ele almaktadır. Bedir'in *Ebu Hanife ve Entelektüel Biyografi* kitabının tahlilini yapanların, eserde Ebu Hanife'nin tefsir ilmine dair çalışmalarından bilgi vermediği hakkında eleştirilere cevaben, Mürteza Bedir'in kitabı yazmadaki hedefinin, Ebu Hanife'nin fıkıh/hukuk alanındaki çalışmalarını incelemesi olduğunu söylemek gerekir. Çünkü fıkıh deyince anlaşılacak üç ilmi öncelemiş, akabinde hukuk anlamındaki fıkıh-ı zahiri açıklamıştır.

Yazarın bu çalışması, İslam Hukuku alanında akademik çalışma yapmak isteyenler için okunması gereken kaynak eser niteliğindedir.